

KULTURMILJÖ- OCH LANDSKAPSANALYS EKEBYHOVSDALEN

Ekerö kommun, 2023-04-27

Medverkande

Arbetet har genomförts under november-december, 2022 av Reuter Metelius Kulturmiljöspecialister AB genom byggnadsantikvarie Anna Reuter Metelius tillsammans med KULA HB genom historisk-geograf Pär Connelid.

Uppdragsgivare har varit Ekerö kommun genom planarkitekt Tobias Engelin.

Källor och underlag

Kulturmiljöanalys över Ekebyhovs slottsområde, Ekerö socken och kommun, Uppland. Rapport 2008:16. Stockholms läns museum

Ekerö kulturmiljöprogram 2015. Ekerö kommun genom White

Stockholmsregionens Kulturhistoriska miljöer, Landsbygdens kulturmiljöer, Underlag för regionplanering I, Stockholms läns landsting, Regionplane- och trafikkontoret, Stockholm 1989

Gamla kartor från Lantmäteristyrelsens arkiv, Riksarkivet
<https://stockholmslansmuseum.se/besoksmal/ekebyhov/>

Fornreg

Översiktsplan för Ekerö kommun, 2018. Ekerö kommun

INNEHÅLL

Inledning, sid 3

Kulturhistorisk värdebeskrivning, sid 4

Rekommendationer till visionsarbetet, sid 7

Historik om Ekebyhov, sid 10

Ekebyhov genom de äldre kartorna, sid 11

INLEDNING

Bakgrund och syfte

Ekebyhovs slottsområde ligger i Ekebyhovsdalen i den östligaste delen av Ekerö. Ekebyhov är en slottsliknande herrgård och tidigare säteri med huvudbyggnad i karolinsk stil. Slottet uppfördes i slutet av 1600-talet för Carl Gustav Wrangel och fullbordades vid början av 1700-talet av dåvarande ägaren, friherre Erik Lovisin. Ekerö kommun tar med hjälp av arkitektkontoret Mandaworks fram en vision för Ekebyhovsdalen. Inom området ligger byggnadsminnet Ekebyhov: herrgårdsmiljö med tillhörande park och äppelodling. Kulturmiljön i dalgången innehåller utöver denna flertalet andra kulturhistoriskt värdebärande strukturer och lämningar. Föreliggande kulturmiljö- och landskapsanalys har två huvudsakliga syften, dels att beskriva befintliga kulturmiljövärden samt hur de tar sig uttryck i den fysiska miljön, dels att ge rekommendationer gällande bevarande och utveckling av dessa värden inför visionsarbetet.

Gällande planer

I översiktsplanen för Ekerö kommun anges att "Ekebyhovs slott med park är ett område som fungerar som strövområde och mötesplats för såväl Ekeröbor som besökare. Området används redan för många olika aktiviteter men bör kunna utvecklas ytterligare i samverkan också med aktiviteter knutna till Jungfrusundsåsen." (ÖP för Ekerö kommun, 2015) För Ekebyhovs slott gäller en byggnadsplan fastställd 1982. Planen omfattar en del av fastigheten Ekebyhov 1:1 och Ekebyhov 1:508 och redovisar kursgård där delar av befintlig bebyggelse är Q-märkt (kulturresevat). Planen medger möjlighet till nybyggnad av kursgård i västra delen av parken. Av övrig bebyggelse till gården är inspektorsbostaden, f.d. kuskbostaden och magasinet markerade med q (särskilda miljöhänsyn) i plan. Stora delar av Ekebyhovs park och bebyggelse ligger utom planområdet.

Skydd av kulturvärden

Ett område omkring Ekebyhovs herrgård är utpekad som ett

kulturhistoriskt värdefullt område i Kulturmiljöprogrammet framtaget för Ekerö kommun. Området är i programmet presenterat som en helhets- och närmiljö av stort lokalt kulturhistoriskt värde. Ekebyhovs slottsområde är redovisat som en kulturhistoriskt värdefull miljö av regionalt intresse i Stockholms län. Ekebyhovs herrgård är sedan 1970 enskilt byggnadsminne enligt 3 kapitlet KML (Kulturminneslagen). Byggnadsminnesförklaringen omfattar Ekebyhovs herrgård, Citadellet samt ett område kring byggnaderna. Parken direkt norr om Ekebyhovs herrgård är en fornlämning och skyddas enligt Kulturmiljölagen. Ca 400 m väster om herrgården ligger läget för det gamla Gällsta by respektive ca 500 m söder om herrgården ligger Gällstas och Ekebys övergivna bytomter. De övergavs i samband med huvudgårdens konsolidering under 1600-talet. Båda tomterna är fornlämningar och innehåller synliga spår efter bebyggelse.

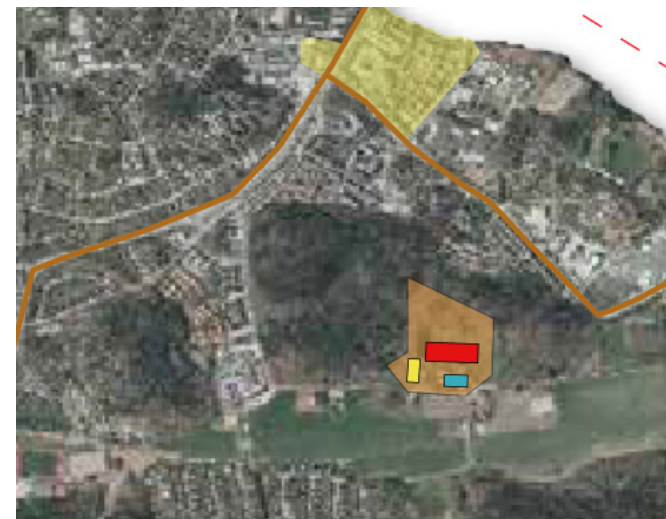
Landskapsanalys

Arbetet har genomförts genom en tvärvetenskaplig landskapsanalys utifrån kulturgeografiska, kulturhistoriska och rumsliga/landskapliga aspekter. Utöver inventeringsarbete i fält har en studie gjorts av gamla kartor över området vilken redovisas i delar i denna rapport. För området Ekebyhovsdalen finns en ovanligt fin serie med äldre kartor från sent 1600-tal och framåt. Den äldsta kartan från 1684 redovisar emellertid bara yttergränserna för gårdens ägor och återges därför inte i föreliggande rapports kartgenomgång. Parallellt med den historiska kartanalysen har en landskapsanalys genomförts på plats.

En unik kartskatt

De äldre svenska lantmäterikartorna är unika. Från 1630-talet och framåt producerade skickliga lantmätare kartor över gårdar och byar som detaljerat visar hur landskapet var organiserat och hur markerna användes. Inte sällan finns det flera generationer kartor över samma område, vilket gör det möjligt att studera förändringar över tid. Det gäller exempelvis det sena 1700-talets och 1800-talets omvandlingar – den så

kallade agrara revolutionen – då ängsmarker omvandlades till åker, byar splittrades genom att gårdar flyttades ut, etc. Kartbilderna berättar dock inte bara om landskapets utseende och innehåll vid själva karteringstillfällena. De består, precis som de bevarade historiska spåren ute i terrängen, av olika "tidsskikt". En del mönster, som exempelvis den viktiga uppdelningen på inägor och utmark, kan vara mycket gamla och avspegla medeltida förhållanden. Även vägarna har varit seglivade element och kan ibland ha ett förhistoriskt ursprung. Markerna som avbildas på kartorna visar alltså det samlade resultatet av en ofta mycket lång markanvändningshistoria. De historiska kartorna utgör därför ett tidsligt och rumsligt "ramverk" som kan användas för att förstå (och illustrera) varför det ser ut som det gör i dagens landskap. De ofta välbevarade historiska spåren som finns kvar ute i terrängen kan också kopplas till kartornas innehåll. Lantmäterikartornas stora attraktionskraft gör dem dessutom till värdefulla pedagogiska hjälpmedel. Över Ekebyhovsdalen finns en ovanligt rik serie av gamla kartor bevarade och ger ett ovärderligt verktyg för förståelsen av landskapets kulturhistoriska innehåll.

Slottsmiljön utpekad i kulturmiljöprogrammet för Ekerö kommun från 2015. Ekerö kommun genom White

KULTURHISTORISK VÄRDEBESKRIVNING

Kulturhistorisk värdebeskrivning

Naturgeografin med en utsträckt dalgång har under lång tid satt tydliga gränser för markutnyttjandet vid Ekebyhov. Den naturliga inramningen skapar här en rumslighet som underlättar läsbarheten av historien i landskapet. Därtill uppvisar området ett stort antal historiska rumsligheter, spår och element som gör det historiska landskapet än mer avläsbart och upplevbart. Ekebyhovsdalen innehåller helheten av ett bevarat kulturlandskap präglad av en lång kontinuitet av boende och brukande. Kulturlandskapets värden uppbärs bland annat av de bevarade resterna av historiska bosättningar, äldre tiders bebyggelse, infrastruktur samt trädgårds- och odlingsmark. De stora dragen i landskapet: rumsligheterna och de visuella sammanhangen håller samman helheten och gör landskapet avläsbart på en övergripande nivå. Enskilda objekt som tex sammanhållna miljöer, linjeelement i landskapet (vägar, diken, alléer), äldre bebyggelse, husgrunder, gamla träd förstärker förståelsen i den nära skalan. De historiska elementen och miljöerna, kulturmiljön, i Ekebyhovsdalen kan delas in i tre övergripande teman:

Förhistorisk lämningar

De förhistoriska lämningarna utgörs av resterna efter de avhysta byarna Ekeby och Gällsta. Helhetsmiljön kring den avhysta bytomten Ekeby är en stark kulturmiljö som har tydligt samband med slottsmiljön.

Ekebyhovs slottsområde

Slottsområdet bildar genom byggnader, trädgårds- och parkmark en sammanhållen helhetsmiljö som har särskilt höga kulturhistoriska värden.

Dalgångens kulturlandskap som helhet

Ekebyhovsdalens är till stora delar ett sammanhållet och hävdad kulturlandskap med en lång kontinuitet av jordbruk i form av odling, slätter och bete.

Värdebärande element i miljön

Dalgångens öppna rumslighet - rummet i den stora skalan - är av avgörande betydelse för kulturmiljön i Ekebyhovsdalen. Tack vare rumsliga relationer och siktlinjer tvärs och längsmed dalgången - mellan Ekebyhov och den övergivna Ekebys bytomt samt mellan Ekebyhov och Mälaren - kan historiska förutsättningar och skeenden upplevas och förstås. Därutöver finns miljöer och landskapsrum med olika innehåll och karaktärer samt strukturella element och siktlinjer som förstärker den kulturhistoriska upplevelsen och läsbarheten. Se illustration sid 5.

Särskilt värdefulla miljöer och rum inom det större landskapsrummet

- Slotts- / herrgårdsmiljön Ekebyhov med samtliga till denna hörande äldre byggnader samt allé, bokskog, arboretum, park och äppelodling. Även området söder om vägen - tidigare trädgårdsanläggning hörande till slottet - är att betrakta som del i slottsmiljön med karaktär av småskalig jordbruksmiljö / trädgårdsanläggning. Här är karaktären viktig att slå vakt om med bebyggelsens småskalighet samt lantliga karaktär.
- Det historiska landskapsrummet kring den övergivna Ekeby bytomt och bygravfält är en mer småskalig kulturmiljö på dalgångens södra sida. Här finns ännu synliga spår efter den under 1600-talet avhysta byn Ekeby med bygravfält (järnåldern) och äldre åkermark inklusive grund efter en äldre ladugårdsbyggnad. Det tidsliga och rumsliga sambandet mellan detta område och slottsmiljön på andra sidan dalgången är lätt överblickbart och betydelsefullt för upplevelse och förståelse.
- Läget för Gällsta bytomt har också en viktig roll i sammanhanget om än mindre synlig/tydlig men bör också värnas som ett kulturhistoriskt laddat landskapsrum.

Särskilt värdefulla strukturella element i miljön

- Vägen mellan Ekebyhov och den gamla bytomten Ekeby finns med på de äldsta kartorna och är en viktig historisk länk som visar de två miljöernas kontinuerliga

relation (se karta nästa sida). Vägen avspeglar inte bara det "genetiska" sambandet mellan slottet och den gamla byn. Den har även förbundit slottsmiljön med dess ladugårdsbebyggelse och delar av den gamla åkermarken på dalgångens södra sida, även långt efter det att byn hade avhysts. En annan viktig väg och historisk länk är den västerut från slottet mot Gällsta bytomt. Detta är den historiska infartsvägen till slottet som samtidigt också markerar en historisk relation mellan Ekebyhov och den avhysta byn.

- Vägen med allén mellan Ekebyhov och Mälaren i öster är även den ett starkt strukturerande landskapselement som visar den infrastrukturella betydelsen av vattnet men också kopplingen till en tvätanläggning som funnits där. Detta var också vägen till Djurgården.
- Ett äldre slingrande stigsystem finns också bevarat i stora delar och visar hur man har rört sig genom landskapet i skogen och längs med skogskanten söder om dalgången (redovisas på sammanställning av historisk kartanalys sid 9).
- Den västra, inre, delen av dalgången var tidigare uppodlad åkermark ("Historisk åkermark" karta nästa sida). Här finns gränsen kvar mellan de två gårdarna i tvåskiftssystemet och går att avläsa i det raka långa diket som går i dalgången. Öster om den tvärgående vägen brukades marken till slätter och bete och hade en mer 'naturlig' karaktär ("Sent uppodlad naturlig äng", karta nästa sida).

Bilden visar en analys av historiska landskapsrum och sammanhang (visuella och relationella) såsom de fortfarande kan avläsas och förstås i dagens landskap. Historiska funktioner som har byggts bort och inte är avläsbara idag redovisas alltså inte på denna bild.

Åkermark respektive ängsmark. Det långa raka diket visar i den tidigare åkermarken, gränsen mellan de två skiftena.

1600- och 1700-tals säteri- / slottsmiljö med höga kulturhistoriska värden. Byggnadsminne

Tät kulturmiljö med stort tidsdjup tillbaka till järnåldern som har starkt samband med slottsmiljön.

Lövskog som del i slottsanläggningen i fd beteshage med flera historiska spår. (Linbastu, jordkällare, stigsystem).

Gällsta avhysta bytomt som har förlorat sin visuella koppling till den historiska åkermarken men som fortfarande har en viktig relationell koppling till slottet.

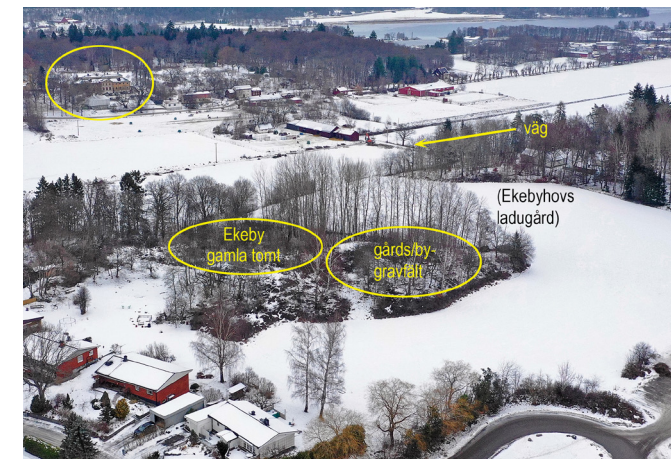
Djurgården har förlorat stor del av sin yta i samband med uppförandet av industriområdet Brygga men den trädklädda höjden är fortfarande tydligt avläsbar.

Visuella kopplingar av stor betydelse för förståelsen av de historiska sambanden.

Vy över Ekebyhovsdalen med Mälaren i fonden och Ekebyhovs slott med sina marker i förgrunden. Foto: Pär Connelid.

Det finns en viktig historisk och rumslig relation mellan Ekebyhov och ursprungsbosättningen, den avhysta byn Ekeby på södra sidan av dalgången. Vägen som förbinder dalgångens norra och södra sida utgör idag en konkret, historisk länk.

REKOMMENDATIONER TILL VISIONSARBETET

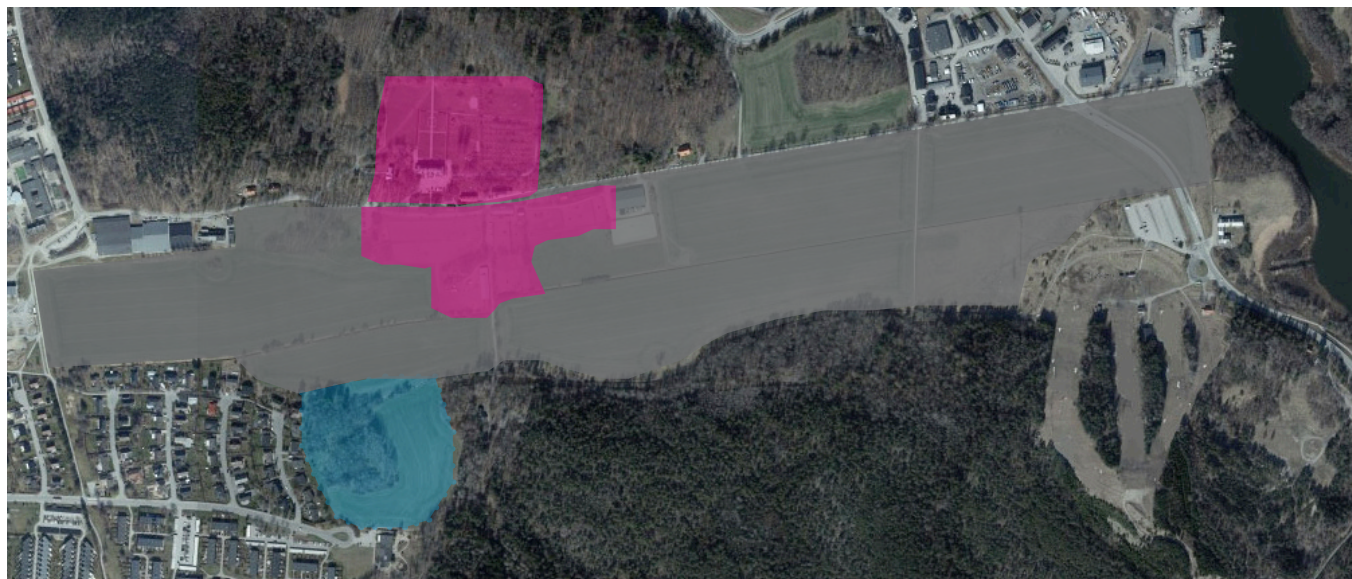
Kulturmiljöns känslighet och tålighet

Dalgångens öppna yta är ett landskapsrum i den stora skalan som ramar in kulturmiljön. Den öppna dalgången är i sig en berättelse om ett av människor i flera hundra år bebott, brukat och hävdat landskap och är därmed känslig för förändringar som försvagar förståelsen av en sammanhängande jordbruks- och betesmark. Den sammanhängande öppna ytan är därmed känslig för förändringar, som till exempel ny bebyggelse, som riskerar att försvaga avläsbarheten och upplevelsen av ett stort öppet landskapsrum med sina naturgivna avgränsningar. Ny bebyggelse bör inte uppföras i tidigare obebyggda lägen och som riskerar att bryta upp eller skymma dalgångens rumslighet.

Dalgången (grått)

Öppenheten i dalgången är viktig för avläsbarheten och för förståelsen av miljön liksom för den visuella upplevelsen. Den öppna dalgången bevarar de historiska, rumsliga relationerna mellan nyckelobjekt i miljön och de siktlinjer som rent visuellt kopplar dem samman. Det finns två särskilt känsliga rumsliga relationer i dalgången. Den ena är relationen mellan den äldre bebyggelsemiljön kring slottet och bytomten samt Mälaren. Det är ett storskaligt landskapsrum i öst-västlig riktning, längs med dalgången. Den andra särskilt känsliga rumsliga relationen är den som finns inom den historiska bebyggelsemiljön mellan Ekebyhovs slott och Ekeby gamla bytomt tvärs dalgången. Det är ett landskapsrum i nord-sydlig riktning och alltså tvärs dalgången.

- De ovan nämnda landskapsrummen bör fortsatt hållas öppna och inte bebyggas med byggnader eller anläggningar som riskerar att bryta upp den öppna rumsligheten eller skymma siktlinjer i landskapet.
- Dalgångens kulturmiljö bedöms vara mer tålig för förändringar i utkanterna av det stora landskapsrummet i anslutning till redan utvecklade bebyggelsemiljöer. Den södra delen av slottsmiljön bedöms ha en viss grad av tålighet för förändringar som syftar till att återskapa eller återaktivera en attraktiv och levande trädgårdsmiljö som del av en kulturhistoriskt värdefull slottsmiljö.

Kärnan i kulturmiljön utgörs av två utsträckta landskapsrum som korsar varandra. Utöver detta finns ytterligare element och miljöer av kulturhistoriskt värde (se karta sid 5).

Ekebyhovs slottsmiljö (rosa)

Slottsmiljön. Den samlade miljön kring Ekebyhovs slott med 1700- och 1800-bebyggelse, vägar, alléer, arboretum och tidigare trädgårdsytor i söder har höga kulturvärden och stor potential som besöksmål och rekreationsmiljö.

- Vid nya tillägg i miljön ska slottets framträdande roll i landskapet vara en utgångspunkt liksom dess visuella kontakt med bytomten på andra sidan dalgången. Eventuella byggnader bör därför hållas till en låg envåningsskala och ett återhållsamt fotavtryck. Den historiska slottsträdgården och dess byggnader bör utgöra förebilder för eventuella nya byggnader, både i placering, storlek och uttryck.

Den avhysta Ekeby bytomt (blått)

Ekebys övergivna bytomt, är ett mindre landskapsrum i den södra slänten av dalgången. Helheten med den äldre bytomten, intilliggande förhistoriskt gravfält och omgivande äldre odlingsmark är en särpräglad och känslig kulturmiljö.

De fysiska, rumsliga och visuella sambanden mellan de historiska elementen i landskapet, Ekebys övergivna bytomt och slottsmiljön, stärker värdet. Det ovanligt rika historiska kartmaterialet underlättar förståelsen av dessa samband. Att ges möjlighet att förstå och uppleva det äldre kulturlandskapet på ett så tydligt och lättfattligt vis bör inte underskattas och inte heller värdet av denna kulturmiljöns både tidsliga och rumsliga dimensioner i den framtida utvecklingen av dalgången.

- Landskapsrummet med bytomten med mera är ytterst känsligt för förtätning och bör även fortsatt hållas öppet. Marken bör framgent hävdas genom att hållas fri från sly och träd.

Åtgärder för att lyfta och stärka kulturmiljön

Genom att låta utvecklingen av området hämta inspiration i och bygga vidare på kulturmiljön kan kulturvärden värnas och stärkas samtidigt som de tas tillvara som en resurs för upplevelsemässiga och rekreativa värden i framtida Ekebyhovsdalen. Den samlade miljön har med sina unika kulturmiljövärden i ett både strategiskt och attraktivt läge en stor potential att utvecklas till ett regionalt och nationellt besöksmål. Historiska element som har försvunnit eller försvagats utgör vilande resurser i landskapet som kan återinföras eller förstärkas i en landskapsutveckling.

Följande delar bör värnas och förstärkas:

Slottsmiljön: Den samlade miljön kring Ekebyhovs slott med 1700- och 1800-bebyggelse, vägar, alléer, arboretum och tidigare trädgårdsytor i söder har höga kulturvärden och stor potential som besöksmål och rekreationsmiljö. Bokskogen kring slottsmiljön innehåller historiska element, tex husgrunder och stigar, som är bevarandevärda.

Dammar. De vattendammar som har funnits historiskt i slottsträdgården har tjänat som vattentäcker och som fiskdammar. I vilka lägen dessa dammar har legat är lätt att lokalisera och att återskapa dem är en möjlighet till ett utvecklingsprojekt som både skulle bygga vidare på, och återinföra, förlorade kulturmiljövärden och stärka dalgångens vattenmiljö och biologiska mångfald.

Arboretum. Slottets gamla arboretum är en vacker lövskog som kan utvecklas för vistelse och promenader med tex sittmöbler och gångvägar. Äldre husgrunder, lämningar efter tidigare torklada / smedja bör förse med informationsskylt.

Stigar. Dalgångens gamla system av stigar genom skogen finns bevarat i stora delar och bör skötas och förse med skyltar.

Skyltar. För att ytterligare stärka miljön som kulturmiljö och besöksmål skulle även skyltar kunna tas fram som på ett pedagogiskt sätt lyfter berättelsen om både slottsmiljön och den äldre bytomten för besökare.

Inspiration för framtiden

Det historiska nyttjandet av dalgångens olika delar som platser för bosättning/bebyggelse, olika typer av odling respektive djurhållning eller betesmark har satt olika prägel på landskapskaraktären i dalgångens olika delar. Landskapskaraktären kan användas som inspiration till utvecklingsprojekt och gestaltning för en historiskt och platsspecifikt förankrad utveckling av området. Den historiska kartgenomgången som presenteras i detta dokument visar att det har funnits element i miljön som idag har gått förlorade och som framförallt gjorde området söder om slottet till en vackert anlagd slottsträdgård (idag stall och hästhagar). Trädgårdar, humleodling, dammar, staket och funktionsbyggnader är exempel på sådant som skulle kunna återinföras i miljön för att lyfta och stärka kulturmiljön samtidigt som biologiska och rekreativa värden uppnås. Inspiration kan hämtas ur ett flertal miljöer runt om i landet, Rosendal på Djurgården i Stockholm eller Gunnebo slott i Mölndal och Botaniska trädgården i Göteborg.

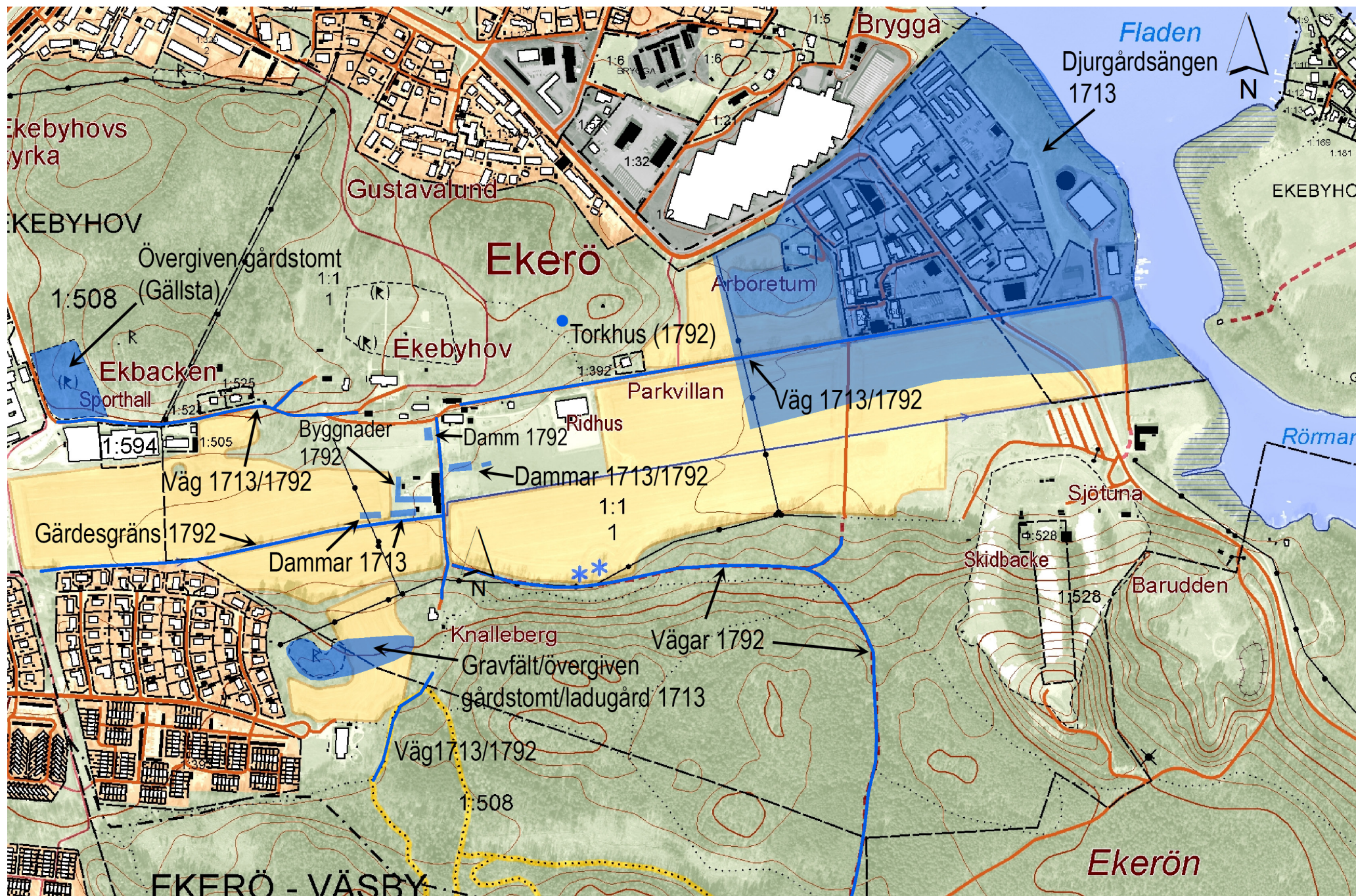

Utsnitt ur 1713 års karta över Ekebyhov som tydligt visar utbredningen av slottsmiljöns trädgårdsytor som har potential att återfå något av sin historiska karaktär.

Inspirationsexempel på utveckling av historisk miljö, Gunnebo kaffehus och krog i Mölndal. Foto: <https://tradgardsresan.se/sv/tradgardarna/gunnebo-slott-tradgardar-molndal>. Fotograf: Jonas Ingmar.

Kartan visar i blått en sammanfattning av de historiska landskapselement som kan utläsas av de äldre kartorna och som i olika grad är avläsbara och upplevbara i dalgången idag. Det omfattar kulturhistoriska element och miljöer som i olika grad är avläsbara och upplevbara och hjälper oss att förstå landskapets innehåll och utveckling över tid.

HISTORIK OM EKEBYHOV

Tre avhysta gårdar slås samman till ett säteri

Under 1600-talet slogs de tre äldre, och därefter avhysta, gårdarna Ekeby, Hofgården och Gällsta samman till säteriet Ekebyhov. Ett stenslott som uppfördes på 1600-talet med tillhörande barockträdgård med fruktträd förföll ganska snabbt och revs redan under 1700-talet. Den nuvarande huvudbyggnaden, ett timrat träslott i två våningar, började uppföras år 1674 av fältmarskalken Carl Gustaf Wrangel. Wrangel var en av stormaktstidens rikaste, född i den gamla sätesgården i Skokloster 1613. Wrangel och hans hustru ägde diverse olika landområden, gods och gårdar och ägnade stora resurser åt att skapa en lämplig representationsmiljö genom inköp av konst, konsthantverk, textilier, böcker och vapen från Europa och andra delar av världen. De uppförde Skoklosters slott från och med år 1654. Wrangel var den största landägaren i dåvarande svenska Pommern och ägde även landområden och herresäten i svenska Livland. I Stockholm ägde han Wrangelska palatset.

En karolinsk herrgård anläggs under 1700-talet

Under 1700-talet fick Ekebyhov sin nuvarande form med en karolinsk herrgårds gruppering av byggnader och trädgård kring en mittaxel i barockens stilideal. Ekebyhofs timrade huvudbyggnad uppfördes med ett så kallat säteritak och panelklädd fasad. Byggnadens entré förlades till söder medan den gamla barockträdgården bredde ut sig mot norr. Säteriet utvecklades till en anläggning med en stor park, trädgårdsodlingar, stor djurgård samt åkrar, ängar, hagmarker och ladugårdsbyggnader. Kusk- och inspektorsbostäder, arbetarbostäder och ekonomibyggnader uppfördes utefter vägen i söder. I början av 1800-talet planterades bokskogen efter sin tids engelska trädgårds- och parkideal. Vid tiden anlades också allén mellan Mälaren och herrgården. På en höjd uppfördes en ekonomibyggnad med klocktorn på 1850-talet. Trädgården utökades under 1800-talet med exotiska växter, träd och former efter sin tids tyska ideal. Fruktodlingen utvecklades och vid 1900-talets början var produktionen av frukt stor på Ekebyhov.

Byggandet av den nuvarande huvudbyggnaden, ett timrat träslott i karolinsk stil, påbörjades 1674 av fältmarskalken fältmarskalken Carl Gustaf Wrangel.

Plantskola och kurs- och konferensanläggning

Vid Ekebyhov etablerades under tidigt 1900-tal en plantskola för äppel- och päronträd. Den nuvarande Ekebyhovsparken formades under denna tid genom det stora antalet trädslag som planterades in och trädgården och parken försågs med grindstolpar. Gården var inriktad på handelsträdgårdsrörelse samt trädgårdsmästeri. Rörelsen var omfattande och förutom växthus och vattentorn för verksamheten uppfördes för de många anställda ett antal bostäder inom området. Plantskoleverksamheten lades ned i början av 1960-talet och 1980 köptes egendomen av kommunen och invigdes som kurs- och konferensanläggning 1983. Innan

dess hade byggnaden restaurerats grundligt under ledning av arkitekt Ove Hidemark. 1997 genomfördes nyplanteringar av olika äldre sorter i äppelträdgården som nu är godkänd som ett så kallat klonarkiv för att bevara äldre sorter. Andra byggnaderna inom området hyrs ut som bostäder eller till annan verksamhet. Ett antal fastigheter inom området har styckats av och sålts till privatbostäder.

EKEBYHOV GENOM DE ÄLDRE KARTORNA

För Ekebyhovsdalen finns en ovanligt fin serie med äldre kartor från sent 1600-tal och framåt. Den äldsta bevarade kartan från 1684 redovisar emellertid bara yttergränserna för gårdens ägor och återges därför inte i detta dokument.

Förklaring till Ekebyhov med Gällsta cirka 1700

Den äldsta storskaliga kartan över Ekebyhov är odaterad men tillkom sannolikt omkring sekelskiftet 1700, möjligen strax efter, av lantmätaren Jakob Schiörberg. Kartan återges här både i sin helhet (nästa sida) och som två utsnitt över Ekebyhovs bebyggelse.

Utspridd bebyggelse

Ekebyhovs bebyggelsen på kartan är ganska utspridd. Centralt i kartbilden syns bostadshuset – motsvarande dagens huvudbyggnad – och en intilliggande flygel (ovan och bredvid markering 1). Strax söder om ligger ytterligare en lång byggnad med fyra skorstenar. Symbolen för Ekebyhovs mangårdsbyggnad (bostadshus) är markerad med lite svagare röd färg (rosa hus med två skorstenar på kartan just ovanför markering 1). Detta kan bero på att huset, som började byggas redan på 1670-talet, ännu inte är färdigt vid tiden för karteringen. I "Stora Tregården" norr om mangården markeras läget för den gamla huvudbyggnaden – "Stenhuset" (den största hussymbolen med svart tak på kartan). Det rör sig här om den förste säteriägaren Klas Horns slottsbyggnad i tre våningar från första hälften av 1600-talet. Byggnaden verkar, i starkt förfall, ha stått kvar ännu i mitten av 1700-talet men revs troligen kort därefter (Sundström 2008).

Trädgårdar och dammar

Söder om mangårdsbyggnaden finns ytterligare en liten trädgård och humlegården. Den senare motsvaras till stor del av dagens inhägnade paddock/ridyta mellan nuvarande gamla och nya stallet. Antalet humlestörar (stänger som humle växer på) uppgår enligt kartans beskrivning till 1200 st. I den stora "grästrädgården" i söder finns ett par ruddam-

mar (fiskdammar) "af intet verde", troligtvis uttjänta. Mellan de båda trädgårdarna och humlegården löper en väg som sammanfaller med dagens stråk över till dalgångens södra sida.

Ladugården, den avhysta byn Ekeby och gravfältet

På dalgångens södra sida är ytterligare ett par byggnader markerade på kartan (se vid markering 1 på utsnitt sid 13). Den stora byggnaden benämns "ladugården". Det är alltså här som Ekebyhovs jordbruksdel är placerad vid denna tid. Den mindre hussymbolen ett stycke väster ut ligger i området där bebyggelsen i gamla Ekeby by var belägen (markering 2 på kartutsnitt sid 13). Byn, som är belagd i skriftliga källor redan på 1300-talet, avhystes under första hälften av 1600-talet när säteriet Ekebyhov bildades. Här finns ännu idag synliga spår efter byggnader och dessutom ett intilliggande gravfält från järnåldern som visar att platsen kan ha varit bebyggd långt ned i förhistorien. Under 1500-talet bestod Ekeby av ett frälsehemman och ett kyrkohemman (Sundström 2008).

Åkermark och den avhysta byn Gällsta

Åkermarken närmast bebyggelsen vid Ekebyhov redovisas med beige-brun färg (karta på nästa sida). I nordväst finns ytterligare åkrar återgivna i gult (markering B och C karta nästa sida). De sistnämnda hörde från början till byn Gällsta, som i likhet med Ekeby avhystes under 1600-talet och lades under säteriet Ekebyhov. På kartan redovisas fyra torp, belägna strax utanför åkergräddet i nordväst (längst upp till vänster på kartan, nästa sida vid text "Gällsta Torpen" A). Den ursprungliga bybebyggelsen låg dock närmare Ekebyhov (vagt markerade med fyra små röda fyrkanter ca 500 meter väster om slottet på karta nästa sida). Båda åkerområdena är indelade i två ungefär lika stora gårdar

Utsnitt ur karta från omkring år 1700

[illegible]

12

Utsnitt ur karta från omkring år 1700

Utsnitt ur kartan över Ekebyhov från cirka 1700.

Drönbild över Ekebyhovs slott från norr. I lövskogen uppe till höger finns ännu synliga spår efter den under 1600-talet avhysta byn Ekeby samt ett intilliggande gravfält från järnåldern. Foto: Pär Connelid

Vägen som förbinder dalgångens norra och södra sida länkade samman slottsmiljön med ladugårdsbebyggelsen. Den utgör också en konkret, historisk länk mellan huvudgården och den avhysta byn Ekeby på södra sidan. Foto: Pär Connelid

Drönarfoto från december 2022

(markeringar B och C respektive 2 och 3 på åkermarken på kartan sid 12). Här avspeglas odlingsrytmen tvåsåde, vilket innebär att hälften av marken sås årligen medan den andra hälften trädas (vilar). Gärderna åtskils av hägnader som på kartan återges med stiliserade trästaket, så kallade hank-gärdesgårdar. Gällstas gamla åkermark (gul på kartan) är idag i näst intill helt bebyggd men gränsen mellan 1600-talets båda gårderna (B och C) lever kvar i en gatsträckning – lämpligt nog benämnd Åkerstigen (!) – strax söder om Ekerövägen.

På kartan från omkring år 1700 är Ekebyhovs äldsta åkermark bevarad i hög grad. Södra delen av gårderna på den gamla kartan ligger kvar nere i det stora dalgångsstråket. På 1600-talet hade åkrarna letat sig upp i något högre terräng på dalgången södra sida. Åkermarken längst i sydost finns delvis kvar. Det rör sig här om de ännu öppna ytorna intill Ekebys gamla tomt, vilka skymtar uppe till höger i drönarbilden överst på sid 13.

Ängen och djurgården

Resten av den långa dalgången ut mot Mälaren i öster fungerade i början av 1700-talet som äng (ljus grönt fält med markering 4 på karta sid 12). Marken användes alltså för slåtter, där det viktiga vinterfodret till djuren skördades. Huvuddelen av ytan i dalstråkets botten utgörs av ett stort gärd som kallas "Storengen", (markerat med siffran 4 på kartan sid 12). Miljön beskrivs av lantmätaren som "starrwald", det vill säga dominerad av olika starrarter, och något "Kiärachtig" (kärraktig). I nordost, till stor del inom dagens industriområde, finns också ett stort ängsgärd, kallat "Djurgården". Namnet avspeglar den äldre funktionen som jaktmark, troligen under medeltid då det ju också fanns en adlig huvudgård i området (Hovgården). Närmast stranden i öster ligger ett brygghus och två tvättstugor. Djurgårdsgårdens södra gräns löper knappt hundra meter söder om en spikrak väg. Vägen ifråga löper i samma sträckning som dagens Björkuddsvägen.

Betes- och utmarken

Resten av markerna kring Ekebyhov är omkring år 1700

I övre högra delen av drönarbilden, där nuvarande Brygga industri ligger, låg den gamla djurgården vid Ekebyhov. Under 1600- och 1700-talen fungerade markerna som äng. Den raka, alléprydda vägen genom området finns med på de äldsta kartorna. Bilden till höger visar alléns geografiska läge idag jämförd mot 1792 års karta. Foto: Pär Connelid

skogsbeväxta och används till bete. För att illustrera att det är fråga om höglänt och delvis även bergig terräng har lantmätaren markerat med flera berg-symboler (se grå-svarta molnlika former på kartan sid 12). Markerna norr om markgården består av två beteshagar separerade av en hägnad som sträcker sig från Stora Trädgården och norrut. I sydost finns ett större utmarksområde (utägor som användes till

bete). På det högsta partiet i västra delen av utmarken står en väderkvarn, vars grundstenar finns kvar på platsen. Bete bedrivs även i trädesgårdet och på Gällstaöarna i Mälaren i öster. Som framgår av kartbilden bestod de sistnämnda för 300 år sedan av två holmar som i söder var separerade från Ekerön med ett litet sund kallat "Jungfrusund". Lantmätaren beskriver betet som allmänt gott.

Förklaring till utsnitt ur Ekebyhov med Gällsta 1713

Utökade ägor

År 1713 karteras Ekebyhov igen. Eftersom endast cirka tio år förflutit sedan Schiörbergs kartering omkring år 1700 är det i mångt och mycket samma landskap som framträder på kartan. En skillnad består i att Ekebyhovs ägor har utökats något, bland annat genom att några ytor på betesmarkerna i väster och nordväst förts till gården på bekostnad av grannarna Närlunda och Sylta. Även utmarken i söder har utvidgats något. En intressant aspekt på 1713 års karta är att lantmätaren ägnar en del av utrymmet i beskrivningen åt att reda ut vilka delar av åkermarken som ursprungligen hört till de avhysta byarna Ekeby och Gällsta (markeringar A och B i röda fält på kartan).

Fruktträdgård och torkhus

Bebyggelsen på Ekebyhov (ovanför markering 2) har ungefär samma omfattning som på kartan från 1700, liksom trädgårdarna. Den mellersta (Lilla) trädgården på äldsta kartan anges nu dock uttryckligen som fruktträdgård (gammal markering 2 på kartan). Några av de mindre byggnaderna verkar dock ha försvunnit på kartan från 1713. I betesmarken cirka 150 meter öster om Stora Trädgården har lantmätaren ritat ut en hussymbol bland träden och kullarna (1). De två långa skorstenarna på byggnaden och läget en bit ifrån huvudbebyggelsen talar för att det rör sig om ett torkhus av något slag. I betesmarkerna väster om Stora Trädgården löper flera vägsträckningar och stigar som bitvis finns kvar än idag (2). Stråket norr om åkergårdet i söder (siffrorna 11, 12, 13, mm på kartan) följer i stort sett dagens Björkuddsvägen, som leder fram till och förbi slottet (3). Den rödfärgade ytan med bokstaven A till vänster i kartbilden visar Gällstas övergivna tomt. I detta område finns idag synliga spår efter flera byggnader kvar.

Ladugårdsområde vid den avhysta byn

I ladugårdsområdet på södra sidan dalgången redovisas de enskilda byggnadernas läge (4). Rester efter den västra av de tre utritade byggnaderna finns för övrigt kvar i området och framträder idag som en delvis stensatt förhöjning i terrängen (se foto nästa sida). Den röda fyrkantiga ytan med

Utsnitt ur 1713 års karta

Utsnitt ur 1713 års karta över Ekebyhov. Akten A23-5:3 i Lantmäteristyrelsens arkiv, Riksarkivet.

Foton från december 2022

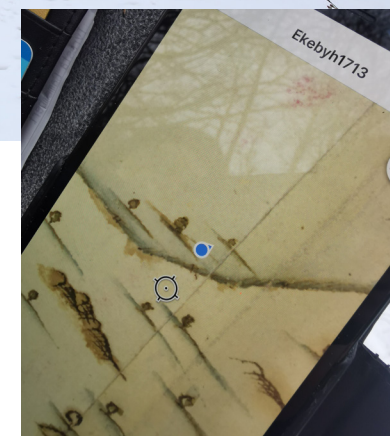
På Gällstas gamla tomt 500 meter väster om Ekebyhovs slott (markerad med A på den historiska kartan på föregående sida) finns synliga lämningar efter de gamla husen i form av delar av husgrunder. Förhöjningen mitt i bilden utgör grunden efter en byggnad, med syllstenar (grundläggningsstenar) längs kanterna.

bokstaven B visar läget för den avhysta byn Ekeby. De båda årgångarna (odlingsrytmen i tvåsädssystemet) i åkermarken redovisas med gul respektive grå färg på allt det som är yta för åker på kartan.

Längst ned på den ljusblåfärgade "Stoorengen" i högra delen av kartan på föregående sida finns tre trädsymboler. Den mellersta är störst och sammanfaller med den mäktiga så kallade Ekebyhovseken (5), enligt uppgift Sveriges till omfånget största träd.

Ekebyhovseken mäter 10,5 meter i omkrets och brukar beskrivas som landets största lövträd. Eken var stor redan i början av 1700-talet och är utsatt på 1713 års karta. Bilden till höger visar ekens geografiska läge idag och markerad som ett större träd på 1713 års karta.

1791-92 års karta

Utsnitt ur 1791–92 års karta över Ekebyhov. Huvuddragen i dagens bebyggelsemiljö finns redan på plats vid tiden för karteringen. Akten A23-5:4 i Lantmäteristyrelsens arkiv, Riksarkivet.

Förklaring till 1791–92 års karta över Ekebyhov

Ny gärdesindelning

Till vänster återges ett utsnitt ur 1791–92 års karta över Ekebyhov. Uppodlingsgraden (mängden åkermark) i området är ännu ungefär densamma som i början av 1700-talet (fält i grått och gult på kartan). Däremot har gärdesindelningen (indelningen av odlingsföljd) i åkermarken ändrats och följer nu ett dike i dalgångens bottenparti (syns på kartan genom att det norra gärdet redovisas med gul färg, det södra i grått). Som framgår av kartan har de äldre dikesystemen ersatts av ett mer finmaskigt nät (gröna linjer i åkerstrukturen som delar upp gärdena i fyrkantiga fält).

Den gamla Störängen i öster fungerar således ännu vid denna tidpunkt till största delen som slåttermark, liksom även Djurgårdsängen i nordost (alltså mark där man slog av gräs och örter till foder/hö). Störängens inre del har emellertid hägnats ifrån (stängslats in) och kallas i kartans beskrivning för "Lillängen" (markering XXIII på kartan).

Nu finns huvuddragen i dagens bebyggelsemiljö

Bebyggelsemassigt har emellertid flera stora förändringar ägt rum vid denna tid. Det gamla stenhuset från 1600-talet ute i Stora Trädgården är borta. Närmast öster om man-gårdsbyggnaden har ett antal mindre byggnader i "Höns-gården" tillkommit (markerad med III på kartan). Öster därom ligger den nyuppförda "Stallgården" (markerad med II), med bland annat den ännu kvarvarande, äldre stallbygg-naden. Lite längre söderut återfinns den från södra sidan av dalgången flyttade "Ladugårdsplatsen" (markerad med IV). Huvuddragen i dagens bebyggelsemiljö finns alltså redan på plats vid tiden för 1791–92 års kartering.

Nya trädgårdar

Liksom gärdesindelningen är även trädgårdslandskapet delvis starkt förändrat 1791–92. Stora Trädgården norr om huvudbyggnaden kallas nu "Lust-Trädgården" (markering X på kartan). Öster om denna har en ny trädgårdsyta ("Nya Trädgården") tillkommit (XI). Frukttädgården söder om vägen är något utvidgad (IX). De gamla dammarna har lagts igen och nya har grävts.

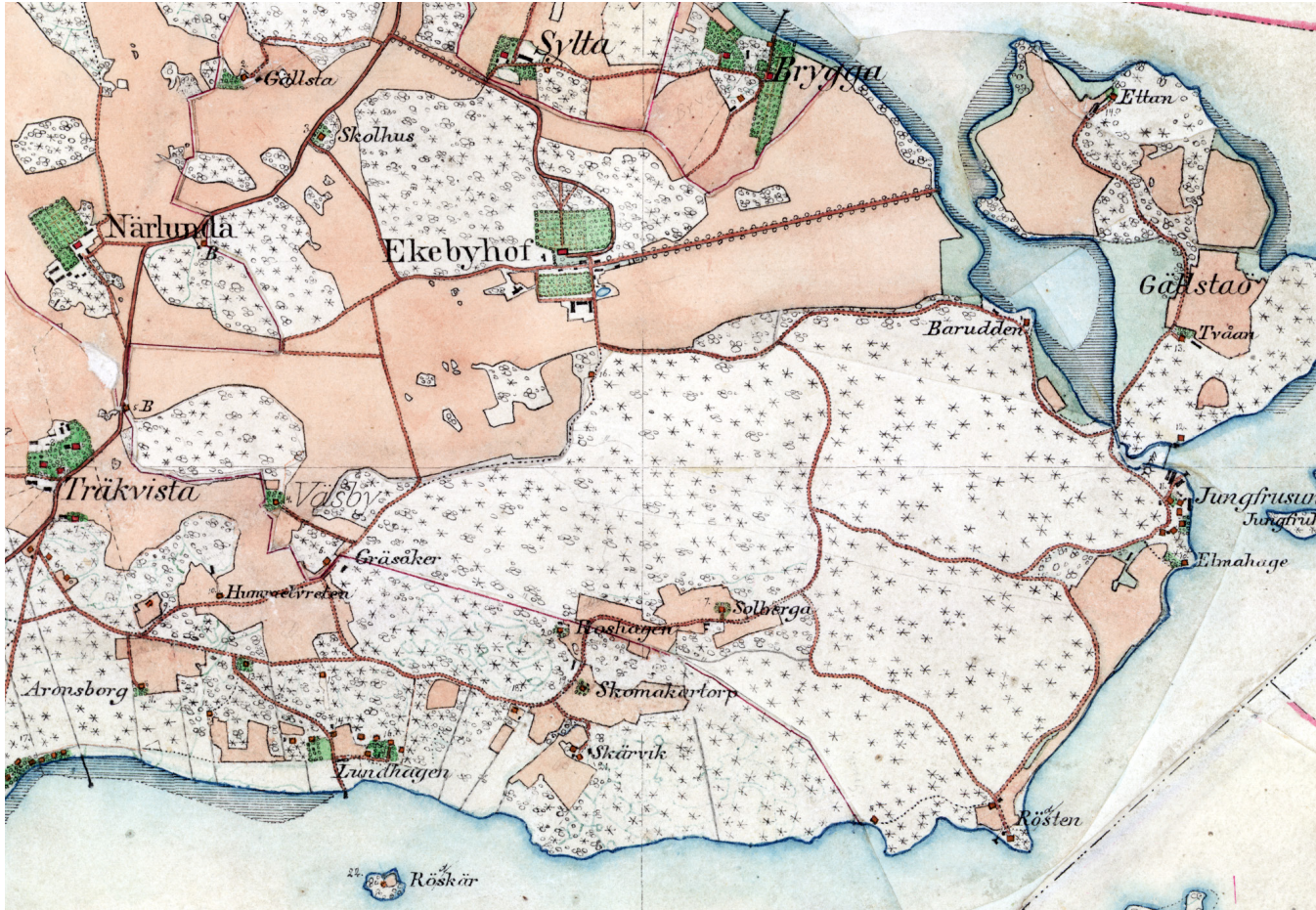
Drönarfoto, december 2022

Flera av de viktigaste komponenterna i dagens bebyggelse vid Ekebyhov hade tillkommit redan i slutet av 1700-talet (se förklaring till historisk karta på föregående sida). Det gäller till exempel placeringen av ladugården (1) och den gamla stallbyggnaden (2). Uppe till vänster i drönarbilden syns den under senare delen av 1700-talet utvidgade "Nya Trädgården" (3) (idag äppelgenbank). Fotograf: Pär Connelid

Häradsekonomisk karta tidigt 1900-tal

Häradsekonomska kartan från början av 1900-talet. Den agrara revolutionens effekter har slagit igenom i landskapet med sin ökade rationalisering. Nästan all tidigare slåttermark (mark där det tagits gräs och örter till foder) har omvandlats till åker. Lantmäteristyrelsens arkiv, Riksarkivet.

Förklaring till Häradsekonomska kartan från
tidigt 1900-tal

Den agrara revolutionens genomslag

Vid tiden för den äldsta ekonomiska (kallad häradsekonomiska) kartans utgivande i början av 1900-talet hade den agrara revolutionens effekter slagit igenom rejält i landskapet kring Ekebyhov (sammanslagning av små tegar till större enheter, ökad rationalitet och ökad livsmedelsproduktion). Den mest dramatiska förändringen i Ekebyhovsdalen består i att nästan all tidigare slåttermark i den gamla Storängen och Djurgårdsgärdet har upparbetats till åker (Ijust rosa fält i öster på kartan). Som framgår av kartan kantas nu den raka vägen från slottet mot Mälaren i öster av en pampig allé (rakt streck flankerat av pricklinjer mellan tidigare Storängen och Djurgårdsgärdet på kartan). Omkring slottet syns fruktodlingarna uthusen samt en av dammarna som element i miljön.

